

келетін лексикалық-грамматикалық материал негізінде арнайы құрылған мәтіндер.

1. Аванесов В.С. Форма тестовых заданий. М., 2006, 151с.

2. Андрушина Н.П. Проблемы изучения, преподавания оценки в свете общеевропейских компетенций владения иностранным языком. М.Ю МАКС Пресс, 2005

Л. Б. Байболат

Методические основы составления требований к изучению казахского языка как второго или как иностранного

В данной статье рассматриваются основы методических усвоении казахского языка как второго или иностранного языка.

L. B. Baybolat

Methodological Basis of requirement composition on studying Kazakh language as a second or a foreign language

This article discusses the methodological basis of the assimilation of the Kazakh language as the second or foreign language.

Қ. Ш. Балабекова,

аға оқытушы, ҚазМемҚызПУ, Алматы, Қазақстан, sagi68@mail.ru

СӨЗ ТІРКЕСТЕРІН ДАМЫТА ОҚЫТУ

Қазақ тілінің синтаксис жүйесін оқытуда оқушыларға сөз, сөз тіркесі, сөйлем деген тіл бірліктері «Тіл – жүйелердің жүйесі» (Ф. Де Соссюр) тұрғысынан түсіндірілді. Оқушылар бастауыш сыныптан дыбыстардың ерекшелігін ұғымдар жүйесі түрінде меңгере отырып, біртіндеп жазу заңдылықтарын таниды. Одан сөздің лексикалық – грамматикалық мағыналары мен олардың ерекшелігін меңгеру арқылы сөз таптары жүйесін тани бастайды. Сөз таптарының меңгерілуі сөйлемнің грамматикалық мағынасын, синтаксис заңдарын игеруге көмектеседі. Әрине, бұл қазіргі оқу бағдарламасының өзі де, тіпті, жобасы да емес. Бұл болуы керек идеалдағы тілді оқыту логикасы. Себебі, осындай бірізділікпен құрылған оқу бағдарламасы ғана оқушылардың ізденімпаздығын, теориялық ойлау қабілетін қалыптастырып, дамытатын мүмкіндіктер табуға болады. Мысалы бастауыш сыныпта оқушылар адамның сөйлеген сөзі түсінікті болуы үшін жалғыз сөздің жеткіліксіз екенін, кем дегенде екі сөздің тіркесуі арқылы ғана бір ой ұштығы түсіндірілетінін анықтайды. Сөздерді тіркестіре отырып, олардың мағыналары да түрленетінін байқайды:

Үлкен бала
Қызық кітап
Тәртіпті бала

Бір кітап
Тентек бала
Сол кітап

Осының негізінде оқушылар сөздер тіркесінің табиғаты туралы алғашқы қарапайым түсінік алып қоймай, белгілі бір ережелер де шығарады:

1. Сөздер бір – бірімен еркін тіркеседі.

Сөздердің өзара грамматикалық байланыстар арқылы белгілі бір қатынастар түріне түсетіні (анықтауыштық, толықтауыштық, пысықтауыштық) оқушыларға жетінші сыныпта меңгертіледі. Оны оқушылар талдау арқылы анықтайды. Сөз тіркесін меңгертуде мынадай конструкциялардың көмегі зор:

1. Тіркестің құрылымы (бағыныңқы, басыңқы сыңары)

2. Байланысу түрі

3. Қатынас түрі (анықтауыштық, толықтауыштық, пысықтауыштық қатынас)

4. Байланысу тәсілі

І бағыт бойынша тіркестің құрылымын анықтау керек. Сабақты түсіндіру барысында мысалға тіркестер келтірілгенмен, бекіту, қолдану сабақтарында тұтас сөйлемдер беріліп, сөз тіркестерін оқушылардың өзіне таптырту пайдалы.

А) *Алатау сұлулығын ешкім әлі айтып жеткізе алған жоқ.*

Бағыныңқы басыңқы

1. Алатау сұлулығы

Бағыныңқы басыңқы

Ешкім айтып жеткізе алған жоқ

Басыңқы бағыныңқы

Әлі айтып жеткізе алған жоқ.

Осы мысалдарды келтіре отырып, сөз тіркесінің соңғы сыңары басыңқы болатынын түсіндіре кету керек.

II бағыт бойынша сөз тіркесінің байланысу түрлерін мына кесте арқылы айтып өтуге болады:

№	Байланыс түрі	Сызбасы	Мысал
1	Қиысу	Бастауыш + баяндауыш Жақ, шақ жағынан қиыса байланысады	<i>Айжан келді</i>
2	Қабысу	Анықтауыш (Қандай? Қай? Қанша? Неше?) + зат есім (Кім? Не?)	<i>Алтын сағат, үш бала, оқыған жігіт.</i>
3	Меңгеру	Толықтауыш (Кімге? Неге? Кімді? Нені? Кімде? Неде? Кімнен? Неден? Кіммен? Немен?) +	<i>Балаға оқытты, анамнан алдым, Есетпен отырам.</i>
4	Матасу	Ілік септік (-ның, -нің, -дың, -дің, -тың, -тің) + Тәуелдік жалғау (-ым, -ім, -ымыз, -іміз, -ың, -ің, -ыңыз, -іңіз, -ы, -і)	<i>Адамның баласы, әлемнің жарығы</i>
5	Жанасу	Пысықтауыш (Қайда? Қашан? Қалай? Неге? Не себепті) + Етістік (Не істеді? Қайтты?)	<i>Әлі көрген жоқ, Кеше кетті</i>

Байланысу түрлерін меңгерту үшін түрлі карточкамен жұмыс, тестпен жұмыс талдау түрлерін жүргізуге болады. Бұл ретте «Мектеп» баспасынан З.Басыбекова, З. Ерназаровалардың авторлығымен шыққан «Қазақ тілі» дидактикалық материалдар жинағы көп көмек береді. Мысалға талдау жұмыстары мына жүйеде жүргізілгені абзал:

Біздің ғаламиарымыз тұщы суды көп қажет етеді.

1. *Біздің ғаламиарымыз*- матасу, өйткені басыңқы сыңар – ілік септігінің жалғауын жалғап тұр, бағыныңқы сыңар – тәуелдік жалғаудың I жағында тұр.

2. *Тұщы су* – қабысу, өйткені басыңқы сыңар – анықтауыш, қандай? деген сұраққа жауап

береді, бағыныңқы сыңар – зат есім, не? деген сұраққа жауап береді.

3. *Суды қажет етеді* – меңгеру, басыңқы сыңары – толықтауыш, табыс септігінде тұр, бағыныңқы сыңары – етістік, қайтеді? деген сұраққа жауап береді.

4. *Ғаламиарымыз қажет етеді* – қиысу, өйткені басыңқы сыңар мен бағыныңқы сыңар тұрлаулы мүшелер, жақ жағынан да, шақ жағынан да қиыса байланысып тұр.

5. *Көп қажет етеді* – жанасу, өйткені басыңқы сыңар – пысықтауыш, бағыныңқы сыңар – етістік.

III бағыт бойынша сөз тіркесінің қатынас түрлерінің үш түрі оқытылады:

№	Сөз тіркесіндегі қатынас түрлері	Сызбасы	Мысал
1	Толықтауыштық қатынас	Толықтауыш + етістік	<i>Мерейді шақырдым</i>
2	Пысықтауыштық қатынас	Пысықтауыш + етістік	<i>Жоғары өрледім</i>
3	Анықтауыштық қатынас	Анықтауыш + зат есім	<i>Әдемі көйлек</i>

IV бағыт бойынша сөздердің байланысу тәсілдерінің 4 түрі оқытылады.

№	Байланысу тәсілі	Жасалу жолы	Мысал
1	Орын тәртібі арқылы	Ешбір жалғау, шылаусыз қатар тұрып байланысады	<i>Қызыл алма</i>
2	Жалғау арқылы	Тәуелдік, септік, көптік, жіктік	<i>Ананың мейірімі</i>

		жалғаулар арқылы байланысады.	
3	Шылау арқылы	Шылаулар арқылы байланысады	<i>Отан үшін күрес</i>
4	Интонация арқылы	Белгілі бір ырғақпен байланысады	<i>Әсет - өнші</i>

Осындай кестелер арқылы сөз тіркесі туралы түсінік беруге болады. Сөздердің тіркес құруында бірі – басыңқы, бірі – бағыныңқы қызмет атқаратынын түсіну арқылы есімді, етістікті сөз тіркестерін таниды. Ал мұны түсіну болса, өз кезегінде, сөздердің қиыса, қабыса, меңгеріле, жанаса, матаса байланысатынын айырып тану мүмкіндігін береді. Қиысудың ерекше табиғаты – сөйлем негізін құраушы мүшелердің байланысы түрін көрсететіндігінде екендігі де ізденімдік талдау барысында анықталады. Сөз тіркесі туралы түсінік беруде Бітібаеваның жобалау технологиясы, Оразақынованың сатылай – кешенді талдау әдістері өте үлкен көмек береді. Сөз тіркестерін меңгертуде қолданылатын басты әдіс - талдау.

Ақбілекке анасының дауысы алыстан анық естілді.

_____	Әңгімесін жалғастырды
_____	Басыңқы сыңары- жалғастырды, бағыныңқы сыңары – әңгімесін
_____	Байланысу түрі – меңгеру, өйткені – бағыныңқы сыңары – толықтауыш, басыңқы сыңары - етістік
_____	Байланысу тәсілі – табыс септік жалғауы арқылы байланысқан
_____	Қатынас түрі - толықтауыштық қатынас

Оқушылардың алдына қойылған міндет берілген жаттығулар мен тапсырмаларды ізденімдік – зерттеушілік әдіс арқылы орындай отырып, көздеген мақсатқа, танылып отырған заттың жалпы қасиетін білдіретін тұжырымдар жасауға жету болып табылады. Мүғалімнің сабақты өткізуге байланысты қойған мақсаты оқушы мақсатына айналуы тиіс.

Негізінде оқушыларға 5-9 кластарда қазақ тілін оқытуда тіл бірліктерінің таңбалық болмысын қоса қамтып отыру аса қажет екендігін тәжірибе дәлелдеп берді. Өйткені сөз тіркесін

Ақбілекке естілді – меңгеру, өйткені басыңқы сыңар –толықтауыш, бағыныңқы сыңар – етістік, жалғау арқылы байланыс, толықтауыштық қатынас

Анасының дауысы – матасу, өйткені басыңқы сыңар – ілік септігінде тұр, бағыныңқы сыңар тәуелдік жалғау, жалғау арқылы байланыс, анықтауыштық қатынас

3. *Дауысы естілді* – қиысу, өйткені тұрлаулы мүшелер жақ, шақ жағынан қиыса байланысып тұр, жалғау арқылы байланыс.

4. *Анық естілді*- жанасу, өйткені басыңқы сыңар – пысықтауыш, бағыныңқы сыңар – етістік, орын тәртібі арқылы байланыс, пысықтауыштық қатынас.

Осы талдауды сатылай кешенді талдау үлгісінде де жасауға болады.

Шоқан әңгімесін жалғастырды.

құраушы бірлік – сөз десек, сөздің таңбалар жүйесі, лексикалық, сөзжасамдық, грамматикалық мағыналардың болуы, бір бірлікте топтасқан ондаған ерекшеліктердің бар екенін көрсетеді. Егер сөз сондай күрделі, ерекше таңба десек, сөз тіркесі одан да күрделірек, ерекшелігі мол таңба, ал сөйлем одан да күрделі таңба екені белгілі болды.

Сөйтіп оқушылар сөз тіркесін – «Тіл – таңбалар жүйесі» тұрғысынан түсінуге мүмкіндік алып, мынадай тұжырымдар жасады:

1. Сөз тіркесі - өзіндік ерекшелігі бар тілдік таңба

2. Сөз тіркесінің ішкі мағынасы – білдірілуі тиіс таңба

3. Сөз тіркесінің белгілі бір қатынасқа түсуі – білдірілуі тиіс мазмұнды білдіруші форма.

Енді оқушыларда мазмұн мен форма туралы бір ұғым қалыптасады. Бірақ бір форманың бірнеше мазмұнды бере алатындығы туралы білім қажеттілігі де осы арада туындайды. Оны аттап кетуге болмайды. Бұл мәселен «Еркін сөз тіркесі мен тұрақты тіркес», «Еркін сөз тіркесі мен күрделі сөз», «Еркін сөз

тіркесі мен аналитикалық форманттар» тақырыбы арқылы тамаша меңгертуге болады. Жетінші класс оқушыларына мынадай тапсырмалар беруге болады: *Мына құрылымдарды қажетті бағанға жаз:*

Кестемен жұмыс, Марат ағай, көзінен оты шықты, қара қоңыр, үйге келдім, ит арқасы қиянда, сегіз жүз елу, алтын сағат, мұртын балта шаппайды, он кітап, қаны басына шықты, оқып жатыр.

Сөз тіркесі	Күрделі сөз	Тұрақты тіркес
Кестемен жұмыс	Марат ағай	көзінен оты шықты
үйге келдім	қара қоңыр	ит арқасы қиянда
алтын сағат	сегіз жүз елу	мұртын балта шаппайды
он кітап	оқып жатыр	қаны басына шықты

Мұндай жұмыстар оқушылардың сөз тіркестерінің түрлерін қаншалықты білетінін көрсетеді, әрі ойын жүйелеп, білгенін түрлендіріп, ауызша да, жазбаша да жеткізе білуге дағдыландырады.

1. П.М.Эрдниев. Укрупнение дидактических единиц в обучении математике. М., 1986

2. Микерова Г.Ж. Лингводидактические основы обучения русскому языку по технологии укрупненных дидактических единиц в начальных классах. Краснодар, 2008

3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері.- Алматы, «Мектеп», 1978.

4. Махмұдов М.И. Мектепте проблемалық оқытуды ұйымдастыру. Алматы,

К. Ш. Балабекова

Изучение развития словосочетаний

В статье рассматривается характер технологии обучения укрупненным дидактическим единицам.

K.S. Balabekova

The study of the phrases development

This article discusses the nature of learning technologies of enlarged didactic units.

С. Б. Бектемирова,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті, ф.ғ.к.

Р. Әуесхан,

филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті, 2 курс студенті

ОРАЛМАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ХАЛЫҚ ТІЛІНЕ БЕЙІМДЕЛУІ

Тілде бейімделу үрдісі бірден қалыптаса қоймайды. Тілдің бейімделуі біршама уақытты талап етеді. Оған мысал ретінде Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алған уақыттағы шет елдегі қандастарымыздың өз еліне ең алғаш келген кездегі сөйлеу тілі мен қазіргі кездегі сөйлеу тілінің арасындағы ерекшеліктер мен айырмашылықтарды айтуымызға болады.

Репатриант-қазақтардың тіліне байланысты зерттеулер баршылық, алайда олардың жергілікті тілге бейімделуіне байланысты зерттеулерді әлі кездестіре алмадық.

Қазақ елі өзінің Тәуелсіздігін алып, ақ түйенің қарны жарылған сонау қасиетті күнмен бірге шет елдердегі қандас ағайынның елге оралу арманы аңыздан ақиқатқа айнала